

Улуханов 1998: Улуханов, И. С. О закономерностях сочетаемости морфем в славянских языках [Текст] / И. С. Улуханов // Славянское языкознание. XII Международный съезд славистов: Доклады российской делегации. – М.: Наука, 1998. – С. 536-555.

Улуханов 1967: Улуханов, И. С. О закономерностях сочетаемости словообразовательных морфем (в сравнении с образованием форм слов) [Текст] / И. С. Улуханов // Русский язык. Грамматические исследования. – М., 1967. – С. 166-204.

Словообразовательным процессам украинского языка присуща формальная (эксплицитная) и скрытая-системная (имплицитная) экономия. Имплицитная экономия зиждется на четко выраженных противовесах (симметрия и асимметрия, аналогия и парадигматичность, постоянство и изменчивость средств) и выявляется в действии сдерживателей и ограничителей, в парадигматическом выравнивании, черезступенчатом словообразовании, римейковых явлениях и др.

Ключевые слова: имплицитная экономия, черезступенчатое словообразование, словообразовательные сдерживатели и ограничители, римейк, словообразовательная флексия, языковая асимметрия.

The economy of word-formation processes in the Ukrainian language is revealed in formal (explicite) and hidden (implicite) ways. The implicite economy has well-defined counterbalance (symmetry and asymmetry, analogy and paradigm, fixed and changeable means) and is traced in the work of word-formation stops and restrainers, paradigmatic leveling, overstep word-formation, remake phenomena etc.

Keywords: implicite economy, overstep word-formation, word-formation stops and restrainers, remake, word-formation flexion, linguistic asymmetry.

Надійшла до редакції 14 вересня 2010 року.

Любов Пена

ББК 81.2 Ук
УДК 81 373.46

ПИТАННЯ СЛОВОТВОРУ У «ГРАМАТИЦІ УКРАЇНСЬКОЇ (РУСЬКОЇ) МОВИ» С. СМАЛЬ-СТОЦЬКОГО ТА Ф. ГАРТНЕРА

Стаття присвячена аналізу розділу «Словотворення» з «Граматики української (руської) мови» С. Смалья-Стоцького і Ф. Гартнера. У ній охарактеризовано також використану авторами систему мовознавчих термінів з галузі дериватології у порівнянні зі сучасною.

Ключові слова: словотвір, лінгвістична термінологія, С. Смалья-Стоцький, Ф. Гартнер, «Грамматика української мови».

Дериватологія як окрема галузь лінгвістичних знань з чітко визначеним спеціальним предметом дослідження, власною, властивою саме їй, проблематикою, що у всій своїй сукупності не включалася б до складу якоїсь іншої галузі науки, із виробленою й узвичаєною в науковій практиці системою наукових понять і термінів та перспективними методами наукового дослідження, зумовленими об'єктом вивчення і перевіреними на практиці [Словотвір 1979: 5], остаточно виокремилася в 70-х роках 20 ст. Однак питання словотвору більшою чи меншою мірою розглядалися ще авторами українських граматики початку минулого століття [див., напр., Синявський 1941; Сімович 1921; Тимченко 1907]. До низки таких праць належить і книга видатного українського мовознавця Степана Смалья-Стоцького та його приятеля, філолога-романіста Федора (Теодора) Гартнера (життя і наукова діяльність обох професорів пов'язані з Чернівецьким університетом) «Руська грамматика» (пізніші її видання мають назви «Грамматика руської мови», «Грамматика української мови» і назву, задекларовану в заголовку статті), яка вперше побачила світ 1893 року у Львові. Ця грамматика базується на фонетичному принципі орфографії, тому з її виходом було покладено край численним розходженням у поглядах на правопис у тодішній Галичині. Вона відіграла надзвичайно важливу роль в утвердженні української мови як у побутовому плані, так і в красному письменстві та в науці. Книга двох авторів мала колосальний успіх, на неї позитивно відгукнулися визначні вчені німецькою, французькою та російською мовами. Підручник української граматики, – на думку В.Сімовича – учня й послідовника ідей професора С.Смалья-Стоцького, – «вартий ... того, щоб більше на нього звертати уваги, бо він одинокий граматичний підручник, який, не тратячи наукового ґрунту, відповідає рівночасно педагогічним вимогам; лиш із нього можна вивчити молодіж граматики» [Сімович 2005, 47]. Важливим є й той факт, – підкреслює В.Сімович, – що «підручник підносить на кожному кроці вагу свідомості законів живої мови, усупереч прийнятому до того часу звичаю – розуміти граматику як збірник правил, які треба обов'язково вивчати напам'ять» [Сімович 2005а: 409].

Значення наукових поглядів С.Смалья-Стоцького і Ф.Гартнера, висловлених у «Граматиці», зокрема їх надзвичайно важлива роль у розвої синтаксичної науки вже були предметом висвітлення у розвідках сучасних

мовознавців [див., напр., Гуйванюк 2010]. Метою ж нашої статті є аналіз розділу, присвяченого питанням словотвору української мови, при цьому ми опираємося на четверте видання «Граматики», що вийшло у Львові 1928 року. Цій меті підпорядковані такі завдання: визначити місце словотвору в указаній роботі; охарактеризувати основні положення, висловлені авторами щодо творення слів української мови; з'ясувати систему термінів, яку використали мовознавці в названій праці. Аналогічні описи граматики та інших видань початку ХХ ст., присвячених розглядові української мови чи окремих її аспектів, дадуть змогу простежити динаміку поглядів їх авторів на словотвірну підсистему, визначити дериваційний потенціал словотворчих формантів у різні періоди, встановити причини їх продуктивності/непродуктивності.

Книга складається з чотирьох розділів (частей): Часть перша. Звуки [Смаль-Стоцький, Гартнер 1928: 3-25]; Часть друга. Словотворенне [Смаль-Стоцький, Гартнер 1928: 26-60]; Часть трета. Відмінюванне [Смаль-Стоцький, Гартнер 1928: 61-108]; Часть четверта. Складня [Смаль-Стоцький, Гартнер 1928: 109-166]. Питання словотвору української мови, як видно, не розглядаються в системі інших лінгвістичних галузей, їм присвячена окрема частина «Граматики», яка так і називається – «Словотворенне». (Тут і далі зберігається правопис авторів «Граматики». – Л.П.). За визначенням С.Смаль-Стоцького й Ф.Гартнера, словотворення – це наука, яка вчить, «відкіля беруться пні і як їх уживаємо до творення нових слів» [Смаль-Стоцький, Гартнер 1928: 29]. Автори зазначають, що нові слова в мові творяться трьома способами: 1) суфіксальним – «на старім пні наростуть іззаду наростки»; 2) префіксальним – «до старого пня приставимо зпереду приставки»; 3) складанням – «два старі пні зложаться в один новий» [Смаль-Стоцький, Гартнер 1928: 33-34].

Наголошуючи на тому, що наростки «становлять творчу силу мови: а саме через такі загально зрозумілі додатки ззаду до готових вже слів творимо з тих слів нові слова, що дістають таким чином зовсім інші, відмінні від старих слів значіння, але все таки мають з ними якусь звязь; відтак служать наростки также і на те, аби в поняттях, виражених старими словами, зазначувати різні відтінки і зміни» [Смаль-Стоцький, Гартнер 1928: 34], дослідники поділяють їх на іменникові («для творення іменників»), прикметникові («для творення прикметників»), дієслівні («для творення дієслів»), прислівникові («для творення прислівників»). «Приглянувши ся зблизька словам, утвореним якимнебудь наростком, можемо зміркувати, в яким напрямі наросток змінює або відтінює значінне первісного слова або пня» [Смаль-Стоцький, Гартнер 1928: 34]. Як зауважують мовознавці, «яке значінне має кожний наросток, се каже Українцеві живе чутте мови», хоча, стверджують далі, у багатьох словах є й такі суфікси-наростки, які втратили своє значення і за допомогою них нові слова вже не утворюються. Напр., -ь, -а, -о (*спім, коса, молоко*), -їь, -ја, -је (*плач, капля, ложє*), -рѣ, -ра, -ро (*дар, міра, ребро*), -ьба, -оба (*просьба, злоба*), -тва (*молитва*) та ін. Далі наводяться найчастіше вживані суфіксальні форманти, з'ясовуються їх значення та подаються численні приклади.

За спостереженнями авторів, для деривації назв діячів від дієслівних основ використовується в українській мові велика кількість суфіксів-наростків, а саме: -тель, -(е)ць, -ч, -ач, -ар, -яр, -ак, -як, -ун, -аль, -алья: *учитель, купець, слухач, пекар, різач, свистун, коваль, прала*. Суфікси -ик, -иця, -(е)ць, -иця, -ак, -як, -яга служать для утворення від прикметникових та дієприкметникових основ іменників зі значенням «особа за якоюсь прикметою»: *ученик, учениця, чернець, черниця, голяк, добряга*. Деривація десубстантивів на позначення «назв робітників від знарядя або предмету роботи» здійснюється за допомогою словотворчих формантів -ар, -яр: *вєсляр, вівчар*. «Назви осіб по приналежности до краю, народу, стану» утворюються від іменників за допомогою таких суфіксів, як -ин, -янин (-анин), -ян, -(е)ць: *болгарин, римлянин, селянин, коломиець*. Для творення «назв осіб або зв'язат по приналежности до якогось роду» від іменників служать наростки -ич, -енко, -івна, -юк, -я(т), -ятко: *панич, Максимович, Шевченко, міщанчук, курча, качатко*. Розгалуженою є система словотворчих формантів для деривації «назв жінок, самиць» від основ іменників: -иця, -иня, -иха, -ова, -ева, -ка: *цариця, лисиця, богиня, ковалиха, братова, королева, голубка*. Досить широко представлені у «Граматиці» суфікси суб'єктивної оцінки. Для позначення здрібнілості й пестливості використовуються наростки -к, -ка, ко-, -очок, -очка, -очко, -ечок, -ечка, -ечко, -ичок, -ичка, -енька, -їнка, -енько, -ейко, -онько, -ойко, -онька, -ятко, -яточко, -иченько, -иченька, -инка, -ик, -чик, -(е)ць, -уня, усь, уся: *татко, ягідочка, бережечок, сестричка, батечко, соколонько, лісойко, рибонька, кониченько, травиченька, сорочинка, воробчик, церковця, бабуня, оченята, Івась, Петрусь, бабуся*. У межах цієї ж групи розглядається і суфікс -ина (*дівчина, хатина*), який у сучасній дериватології кваліфікують як формант зі значенням одиничності (*квасолина*) чи збірності (*городина*). Значенням збільшеності й згрубілості наділені суфікси -исько, -ище, -ака, -яка, -юк, -юка, -уга, -юга, -ач, -уля, -ло: *хлопчисько, дівчище, коняка, каменюка, злодюга, носач, дівуля, балакайло*.

Інвентаризовані в аналізованій граматиці також наростки для творення похідних зі значеннями «назви самців»: -ак (*гусак, лошак*); «назви знарядів, предметів до якоїсь роботи»: -ло, -сло, -иво (*рало, кресиво, паливо*); «назви місця, де щось діється або є»: -исько, -ище, -ня, -зня, -арня, -альня, -івня, (*житнисько, робітня, кузня, книгарня, читальня, возівня*); «назви чинности, події, стану і їх добутоків»: -те, -ене, -іне, -ане, -уване, -оване, -іт, -ина, -ок, -ун(о)к (*жи(т)те, чита(н)не, друкова(н)не, шепіт, тканина, оглядини, достаток, подарунок*); «назви прикмет»: -ина, -ота, -ета, -ість, -оці, -ство (*величина, доброта, молодість, гордоці, братерство*); збірні назви: -є, -ина, -изна, -ство, -иво, -єро (*волосє, баранина, білизна, товариство, печиво, семеро*); «назви поодиноких осіб або річий від матерії або прикмети»: -(о)к, -ник, -ина, -изна, -иня, -иця, -ух (*білок, забудько, людина, пустиня, в'язниця, кожух*). У «Граматиці» звернено увагу також на творення нових слів від

прийменниково-відмінкових форм іменників за допомогою різних суфіксальних формантів: *піднебі(н)не, безголов(л)є, понеділок*.

У системі прикметникового словотвору найпоширенішими наростками, за спостереженнями авторів, є *-ів, -овий, -їв, -евий, -овний, -євний, -ин, -ий, -ячий, -ський*, які використовуються для творення присвійних прикметників від іменникових основ (*братів, духовний, мамин, божий, дитинячий, хазяйський*). Систематизовані словотворчі суфікси, що служать для деривації від іменникових основ похідних із такими значеннями: «прикмети від матерії» (*-яний, -овий, -евий, -ний: капустяний, паперовий, срібний*), «прикмети від тих річий, які у когось є» (*-атий, -итий, -овитий, -астий, -ястий, -истий, -авий, -явий, -ивий, -ливий, -ний: крилатий, грошовитий, гранчастий, голосистий, терпеливий, розумний*), «прикмети походження, приналежності, породи» (*-ський, -ївський, -овий, -акий, -ястий: морський, батьківський, попялястий*). Від дієслівних основ за допомогою суфіксів *-ний, -истий* утворюються прикметники зі значення «прикмети, взяті від того, що з особами або річами має діяти ся» (*непохитний, запалистий*), а за допомогою суфіксів *-ний (-альний), -истий* – зі значенням «прикмети, взяті від того, що особи або річі діють» (*огрівальний, танцюристий*). Як і в системі іменникових суфіксальних формантів, велику групу складають ті, які позначають «здрібнілі і пєсливі прикмети»: *-кий, -єський, -єсенський, -ісінський, -їський (невелчкий, маленький, малєсенський, малїський)*, до цієї ж групи зачислені і *-оватий, -уватий, -овитий, -авий, -явий (круглуватий, білявий, слабовитий)*, які у сучасній дериватології тлумачать як такі, що виражають неповноту вияву ознаки. Окремо виділені у «Граматичі» формотворчі суфікси для деривації «степенованих прикмет», до них належать *-ший, -і(ї)ший, -іщий: менший, добрійший, добріший*. Звернено увагу на явище суплетивізму при творенні вищого (в аналізованій книзі – «другого») ступеня порівняння: *«добрий, ліпший і лучший (у звичайнім того слова значінню), добрійший, добріщий (супротив иньших людий); злий, гірший; злійший, зліщий (лютїйший); великий, більший; малий, менший, малїйший, малїщий»*. Також виокремлені суфікси, які служать для творення прикметників з такими значеннями: «прикмети, взяті від часу і місця» (*-ній (-ний), -иний, инїй: послідній, горїиний, домашнїй*), «збільшені прикмети» (*єнний, єнний: довженний, довжезний*).

Серед дієслівних суфіксів подані такі: *-ну-, -і-, -а-, -и-, -ува-, -юва-*. Як і в іменниковому та прикметниковому словотворенні, звернено увагу на дієслівні наростки зі значенням пєстливості: *-к- (їстки), -оньк- (робитоньки), -єньк-, -очк-, -унечк-, -усєньк-, -ць (купці, спатуницяй), -усь (ходусі – інфїнітив і наказ)*. Вони присутні у морфемних структурах форм інфїнітива (у «Граматичі» – дієіменника) та наказового способу («приказового»). Тут хочеться зауважити, що використання здрібніло-пєстливих наростків у системі всіх лексико-граматичних розрядів слів є надзвичайно поширеним явищем в українській мові, що відображено не лише в аналізованій праці. Підтвердження цього знаходимо і в інших граматиках початку ХХ ст. На таку особливість української мови свого часу звернув увагу відомий мовознавець, автор «Граматики української мови для самонавчання в допомогу шкільній науці» В.Сімович, який зазначав: «здрібнілих та пєсливих форм уживає наш народ дуже радо і при кожній нагоді. Не тільки в розмові з дітьми, не тільки тоді, коли хочемо викликати до себе співчуття, ... не тільки тоді, як виявляємо свій смуток чи радощі, не тільки балакає зі собою пєсливими словами пара закоханих, не тільки стрічають ся вони в віршах, у вязаній мові – але й так, у звичайній бесїді, при всяких нагодах, і то без огляду на те, який зміст розмови» [Сімович 1921, 116].

У системі суфіксів, що служать для творення прислівників, подано: *-ма, -ми (вельми, сторчма), -де, -уди (-уда) (всюди, всюди), -зда, -зди, -ді (оногди, тоги, тоді)*. Звернено увагу також на творення прислівників від відмінкових форм іменних частин мови (*верхом, часом, ходюю, більше, глєбше*), а також від дієслів (*може, хоть, хоч, відай*).

Дослідники звертають увагу на існування похідних суфіксальних формантів, які «українська мова зложила собі згодом із двох первісно окремих наростків ... так, що не відчуваєть ся вже більше двох ріжних наростків і уживає їх мова тепер як поєдинчих наростків для творення нових слів» [Смаль-Стоцький, Гартнер 1928: 34-35]. До таких, на їх думку, належать: *-те, -анє, -ованє, -очок, -очко, -ечка, -очко, -єнька, -ятко, -арня, -альня, -ович, -аний, -ований* та ін.

Аналізуючи префікси, автори «Граматики» зазначають, що «приставки се переважно приіменники, що як приіменники мають своє осїбне значінне. Те своє значінне вносять вони з собою в спроставкованє слово і тим спричиняють у поняттях, виражених сим словом, ріжні відтїнки і зміни» [Смаль-Стоцький, Гартнер 1928: 43]. Найбільшу групу складають приставки-префікси, за допомогою яких утворюються дієслова від дієслів: *в-, вєз-* (з варіантами *з-, уз-, воз-, вос-, вс-, с-*), *ви-, від-* (з варіантами *відо-, віді-, од-, от-*), *до- (ді-), за-, з-* (з варіантами *зо-, зі-, зу-, со-, с-, із-, зн-, сн-*), *на-, над- (наді-), об- (о-, обо-, обі-), пере-, під- (пїдо-, пїді-, под-), по- (пї-, па-), пред- (перед-, передо-), при-, про-, роз- (розі-), у-*. Наведено також префіксальні форманти, що функціонують у системі іменникового (*без-, безо-, пра-: безмір, безлітте, прадїд*) та прикметникового словотвору (*без-, безо-, пра-, пре-* та формотворчий *най-: беззубий, прастарий, премилый, найдальший*). Як пересвідчуємося, автори при аналізі префіксів-приставок скрупульозно подають усі їх можливі фонетичні варіанти-видозміни, демонструючи цим, що «засоби звукового сполучення слів, себто засоби на те, щоб усувати небажанє звукосполучення і утворювати бажанє, в українській мові надзвичайно різноманїтні. Зі звукового погляду наша мова дуже гнучка і легка до віршування» [Сімович 1921: 23].

Велику увагу звернули автори на творення за допомогою різних префіксів та суфіксів форм докнаного й недокнаного виду дієслів.

На сторінках «Граматики» не зафіксовано жодного іншомовного форманта для творення слів української мови.

Складання як спосіб словотворення представлено такими типами: 1) «імя + імя» (*азбука, великдень, дванадцять (два на десять); хліб-сіль, один-єдиний*), 2) «пень іменний + імя» (*чорнобривий, білобокий, легкодух*), 3) «цілі гадки», особливо форма наказового способу з іменником (*заверниголова, пройдисвіт, незабудька, любимене, незнатицо*). Серед прикладів іноді трапляються деривати, які помилково наведені як ілюстрації того чи іншого способу словотворення. Наприклад, слова *хлібороб, свинопас* автори вважають такими, що утворені від двох іменних основ. У межах цього способу С.Смаль-Стоцький і Ф.Гартнер розглядають сполучення заперечної частки («перечки») *не* зі словами різної частинимовної належності (*ненавидіти, неслава, незрячий*), які з погляду сучасного не кваліфікуються як складні.

Не поодинокими у «Граматиці» є стилі історичні коментарі з метою пояснення певних змін, які відбуваються при творенні деяких слів, наприклад, змін, зумовлених занепадом зредукованих голосних («голосівок») *ь і ъ*, тлумачення значень окремих суфіксів та префіксів, у яких через фонетичні закони чи з інших причин «затмарилася» внутрішня форма (*вѣз- – вгору*). Це, на наше переконання, позитивно характеризує книгу двох лінгвістів. Такі короткі авторські екскурси в історію полегшують сприймання тексту, пробуджують у мовця інтерес до глибшого пізнання деяких мовних закономірностей, спонукають до свідомого засвоєння аналізованого матеріалу. Читач у такому випадку не сліпо сприймає написане, а й сам намагається зрозуміти певні закономірності творення різних груп похідних, чи, навпаки, відхилення від них, бо, як зазначають автори, «в яких ріжних-преріжних значіннях уживають ся поодинокі слова, се показує словар. Як у чужих мовах, так і в своїй рідній мові треба все як найстараннійше добирати найвідповідніших слів для вираження того, що думаємо» [Смаль-Стоцький, Гартнер 1928: 60].

Коротко зупинимося на системі мовознавчих термінів у галузі словотвору, якими послуговуються автори аналізованої граматики. Адже саме С.Смаль-Стоцького і Ф.Гартнера вважають творцями сучасної граматичної термінології української мови. Вони розробили теорію терміна, в основу якої покладено внутрішню форму слова й наукове визначення, що закріплюється за відповідною назвою; творчо використали термінологію своїх попередників, закріпили традицію вживання власних термінів і запозичених, що узвичаїлися українською мовою, ввели у практику граматичної термінології десятки термінів, які з відповідними змінами (або й без них) стали цінним надбанням української граматичної науки [Панько, Кочан, Мацюк 1994: 55]. Сучасним термінам *префікс* та *суфікс* у «Граматиці» відповідають *приставка* та *наросток*: *В українській мові маємо багато розмаїтих наростків* [Смаль-Стоцький, Гартнер 1928: 34]; *Найбільше приставок служить особливо до творення дієслів із дієслів* [Смаль-Стоцький, Гартнер 1928: 43]. Засвідчено кілька похідних слів від названих термінів. Зокрема, префіксальний і суфіксальний способи словотворення іменуються авторами аналізованої праці однослівними номінаціями – відповідно як *приставкаванне* й *наросткованне*: *Наросткованне служить, як бачимо, не тільки до того, щоби творити дієслова взагалі, але також, щоби для одного і того самого дієслівного поняття утворити відповідні собі ріжні види дієслова* [Смаль-Стоцький, Гартнер 1928: 49]; *Ще иньшим способом творення нових дієслів у живій мові є приставкованне* [Смаль-Стоцький, Гартнер: 49]. Слова, утворені за допомогою префіксів, у «Граматиці» називаються *сприставкаваними*: *...коли поєдинче дієслово є вже само собою доконане, творимо до сприставкаваних дієслів доконаних... відповідні нові дієслова недоконані* [Смаль-Стоцький, Гартнер 1928: 50]. Слова, у морфемному складі яких відсутній префікс, – *безприставкові*, якщо ж немає суфікса – *безнаросткові*: *Богато безприставкових дієслів, особливож дієслова безнаросткові, є вже через значінне самого кореня недоконаними (протяговими)* [Смаль-Стоцький, Гартнер 1928: 48]. Осново- та словоскладання в аналізованій праці не розглядаються як різні способи деривації й об'єднані одним терміном *зложенне*: *Найзвичайніше зложенне творить ся таким робом, що до одного імени долучуєть ся зпереду друге або іменний пень* [Смаль-Стоцький, Гартнер 1928: 45]. Основа слова – це *пень*: *Пень є та частина слова, що є основою всяких его форм* [Смаль-Стоцький, Гартнер 1928: 29]. Деякі з використовуваних у «Граматиці» термінів збігаються з усталеними в сучасній мовознавчій терміносистемі. До таких у галузі словотвору належать слова *корінь*, *закінченне*: *Корінь може заразом бути пнем слова* [Смаль-Стоцький, Гартнер 1928: 33]; *Понайбільше пень слів виводить ся щойно з кореня через додатки та через зміну голосівок* [Смаль-Стоцький, Гартнер 1928: 33]; *Прикметники, найбільша часть заіменників і деякі числівники мають для всіх трох родів осібні закінчення* [Смаль-Стоцький, Гартнер 1928: 62].

С.Смаль-Стоцький і Ф.Гартнер використовують у своїй праці в галузі словотвору власне українські мовознавчі терміни та терміносполуки з прозорою внутрішньою формою, адже, за словами Н.Ф.Клименко [Клименко1991: 95], «термінологію науки повинні живити соки рідної мови, тоді вона стає гнучкою і витривалою». А з огляду на загрозливу тенденцію засилля української мови чужомовними термінами все більше лінгвістів сьогочася висловлюють думки про те, що варто всіляко оберігати й розвивати питому мовознавчу термінологію, а також повернути до неї серед інших такі слова, як *наросток* та *приросток* [Пономарів 2002: 116; Селігей 2007: 5].

У граматиках початку ХХ ст., як зазначає В.В.Грещук, добре репрезентована рання традиція у дослідженнях словотворення, у рамках якої словотворчі морфеми інвентаризуються, визначаються значення дериваційних формантів [Грещук 2009: 21]. З погляду сучасного, коли всі мовознавчі дослідження здійснюються у руслі ЯК-, НАВІЩО/ЧОМУ-лінгвістики (терміни взяті з уже названої праці В.В.Грещука

[Грещук 2009: 95]), такі описи словотвірної системи мови, які подані зокрема і в «Граматичі української (руської) мови» С.Смаль-Стоцького і Ф.Гартнера, видаються примітивними, однак саме вони були першими кроками на шляху становлення словотвору, саме вони заклали підвалини для виділення дериватології в окрему галузь лінгвістичних знань.

Література

Гуйванюк 2010: Гуйванюк, Н. «Складня» Степана Смаль-Стоцького крізь призму сучасних наукових парадигм [Текст] / Н.Ф.Гуйванюк // Українська мова. – 2010. – № 1. – С. 3-15.

Грещук 2009: Грещук, В.В. Словотвір у сучасній науковій парадигмі [Текст] / В.В.Грещук // Грещук В. Студії з українського мовознавства: Вибрані праці / Упор. Р.Бачкур. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2009. – С. 19-28.

Клименко 1991: Клименко, Н.Ф. Як народжується слово [Текст] / Н.Ф.Клименко. – К., 1991. – 288 с.

Панько, Кочан, Мацюк 1994: Панько, Т.І., Кочан, І.М., Мацюк, Г.П. Українське термінознавство [Текст] / Т.І.Панько, І.М.Кочан, Г.П.Мацюк. – Львів: Світ, 1994. – 216 с.

Пономарів 2002: Пономарів, О.Д. Культура слова. Мовностилістичні поради [Текст] / О.Д.Пономарів. – К., 2002. – 240 с.

Селігей 2007: Селігей, П. Що нам робити із запозиченнями? [Текст] / П.Селігей // Українська мова. – 2007. – № 3. – С. 3-16.

Синявський 1941: Синявський, О. Норми української літературної мови [Текст] / Олекса Синявський. – Львів : Укр. видавництво, 1941. – 360 с.

Сімович 1921: Сімович, В. Граматика української мови для самонавчання в допомогу шкільній науці / Друге видання з одмінами і додатками [Текст] / В.Сімович. – Київ-Ляйпціг, 1921.

Сімович 2005: Сімович, В. Декілька слів про науку граматики української мови в наших середніх школах та про підручник професора Стоцького і Гартнера «Руська граматика» [Текст] / В. Сімович // Сімович В. Праці у двох томах. Т. 1: Мовознавство / Упорядкування і передмова Людмили Ткач. – Чернівці : Книги – ХХІ, 2005. – С. 31-47.

Сімович 2005а: Сімович, В. Наукова діяльність академіка Смаль-Стоцького [Текст] / В. Сімович // Сімович В. Праці у двох томах. Т. 1: Мовознавство / Упорядкування і передмова Людмили Ткач. – Чернівці : Книги ХХІ, 2005. – С. 407-417.

Словотвір 1979: Словотвір сучасної української літературної мови [Текст] / Гнатюк Г.М., Городенська К.Г., Грищенко А.П., Клименко Н.Ф., Ковалик І.І., Родніна Л.О., Русанівський В.М., Юрчук Л.А. – К. : Наукова думка, 1979. – 408 с.

Смаль-Стоцький, Гартнер 1928: Смаль-Стоцький, С., Гартнер, Ф. Граматика української (руської) мови. Четверте видання [Текст] / С. Смаль-Стоцький, Ф. Гартнер. – Львів, 1928. – 209 с.

Тимченко 1907: Тимченко, Є. Українська граматика [Текст] / Євген Тимченко. – 1907. – 180с.

Статья посвящена анализу раздела «Словообразование» из «Грамматики украинского языка» Степана Смаль-Стоцкого и Федора Гартнера. В ней охарактеризована также использованная авторами система лингвистических терминов из области дериватологии в сравнении с современной.

Ключевые слова: словообразование, лингвистическая терминология, Степан Смаль-Стоцкий, Федор (Теодор) Гартнер, «Грамматика украинского языка».

This article is devoted to the analysed chapter «Wordbuilding» from «Grammar of the Ukrainian language» by Stepan Smal-Stockyi and Teodor Gartner. It also deals with the authors' system of linguistic terms from the sphere of wordbuilding, which is characterized in comparison with modern one.

Keywords: wordbuilding, linguistic terminology, Stepan Smal-Stockyi, Teodor Gartner, «Grammar of the Ukrainian language».

Надійшла до редакції 10 вересня 2010 року.

Тетяна Поденєжна

ББК Ш10*31

УДК 81'44

РОЛЬ МЕТАФОРИ І МЕТОНІМІЇ У СТВОРЕННІ КОМПЗИТИВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЛЮДИНИ ЗА ФІЗИЧНОЮ ОЗНАКОЮ В АНГЛІЙСЬКІЙ, НІМЕЦЬКІЙ, УКРАЇНСЬКІЙ І РОСІЙСЬКІЙ МОВАХ

Статтю присвячено виявленню та опису моделей утворення композитів на позначення людини за фізичною ознакою в англійській, німецькій, українській і російській мовах у зіставному аспекті. Особлива увага приділяється дослідженню метафоричних і метонімічних переносів, які в переважній більшості випадків супроводжують створення композитів, що вивчаються.